

Tampere 1918 – koulutyttöjen kahtia jaettu maailma

Junassa oli vain harvoja matkustajia, mutta sitä runsaammin punaisia.

Näin kuvasi 19-vuotias Siiri kanssamatkustajia matkallaan koulu kaupungista Tampereelta kotiin maalle helmikuussa 1918. Siiri oli vakavaraisen, sisällissodassa valkoisia tukeneen perheen tytär, jonka maailmassa punaiset edustivat vieraita, kahtia jakautuneen yhteiskunnan vastakkaista osapuolta ja jopa vaarallista vihollista. Tietoisesti tai tiedostamattaan hän luokitteli ihmiset kahteen ryhmään, itsensä kaltaisiin matkustajiin ja punaisiin. Hänelle oli ilmiselvää, ketä kohtaan hän osoittaisi myötätuntonsa, kenelle sympatiansa kuten sekin, miten viholliseen tuli suhtautua: ”Vas-tenmieliseltä tuntui lähteä matkalle sellaisessa raakalaissakissa.”¹

Siiri kertoi junamatkastaan kouluaineessa runsaat puoli vuotta myöhemmin, syyskuussa 1918, jolloin hän oli Tampereen tyttölukion² kuudennen luokan oppilas. Aineen otsikoksi oli annettu ”Muistelmia kapina-ajalta v. 1918”, ja sen sisältöä määritteli opettajan laatima kysymyslista, jonka pohjalta edellisen kevään tapahtumia tuli muistella. Samasta aiheesta kirjoittivat muutkin tyttökoulun oppilaat, ja oletettavasti myös monen muunkin koulun oppilaat. Kyseessä ei näet ollut yksittäisen koulun tai opettajan projekti, vaan jo huhtikuussa 1918 alkanut ja koko maan laajuiseksi kasvanut hanke, jonka tavoitteena oli alun perin koota todistusaineistoa punaisten toiminnasta myöhempiä oikeudenkäyntejä varten. Valtionarkiston johtaman keruun kohteeksi asetettiin sittemmin kaikenlaiset sisällissodan historiaan liittyvät

aineistot, joita muun muassa Kouluhallitus kehotti keräämään ja toimittamaan arkistoon.³

Tampereen tyttökoululaisilla olikin kerrottavaa, sillä useimmat heistä olivat muun siviiliväestön tavoin jääneet kaupunkiin saarroksiin keväällä, kun valkoiset lähestyivät punaisten hallussa ollutta kaupunkia ja lopulta valtasivat sen useita päiviä kestäneiden taisteluiden jälkeen. He olivat olleet sisällissodan ratkaisevan vaiheen, Tampereen taistelun silminnäkijöitä.

Sisällissodat poikkeavat kansakuntien ja valtioiden välisistä sodista siten, että niissä sekä vihollinen että taistelujen tapahtumapaikat ovat lähellä. Sotaa käydään naapurina, tuttavana, jopa sukulaistakin vastaan; taisteluja käydään pihapiireissä, lähimetsissä, kotikaupungin toreilla ja kaduilla. Sotaa ei voi välttyä näkemästä, kuulemasta eikä kokemasta, vaan se tunkeutuu ihmisten arkeen. Sensuuri ei suodata näkyjä eikä suojele ketään sodan todellisuudelta. Sisällissodat haavoittavat poikkeuksellisella tavalla väestön taloudellista ja sosiaalista tilaa. Välittömimmin ja vakavimmin talouden rapautuminen ja sosiaalisen eriarvoisuuden jyrkentyminen vaikuttavat lasten ja nuorten hyvinvointiin.

Sisällissodan vihollisasetelmat ja väkivalta ovat myös erityisen vahingollisia nuorimpien ikäluokkien henkiselle ja psyykkiselle kehitykselle. Lasten ja nuorten asema yhteisössä muuttuu. Se ei määri enää ikäkauden tai lapsen ja nuorten tarpeiden mukaan, vaan heidät asemoidaan yhteisöön rintamalinjojen mukaan. Ne määrittävät myös heidän arvonsa, velvollisuutensa ja lojaaluuksensa kohteet, eikä heidän suojelemisensa traumaattisilta kokemuksilta tai väkivallalta ole mahdollista eikä edes ensisijaista.⁴

Artikkelini käsittelee lasten ja nuorten kokemusta sisällissodan jakamasta yhteisöstä Tampereella keväällä 1918, jolloin punaiset ja valkoiset taistelivat kaupungin herruudesta. Tarkastelen, miten lasten ja nuorten maailma repesi kahteen toisilleen vihamieliseen osapuoleen. Miten osapuolet määriteltiin ja kuinka tiukasti ero tehtiin? Kuinka varmasti osapuolet tunnistettiin ja miten ne nimettiin? Kahtiajaon osoittamiseen hyödynnän muun muassa tyttöjen kertomuksia väkivaltakokemuksistaan, niiden selittämistä ja arvottamista. Pyrin myös osoittamaan mahdolliset

poikkeamat, tilanteet, joissa ehdoton jako punaisiin ja valkoiisiin hämärtyi tai menetti merkityksensä.

Artikkelin lähdemateriaali koostuu syys-lokakuussa 1918 kirjoitetuista kouluaineista, joissa tamperelaisen tyttökoulun oppilaat kertaavat edellisen kevään tapahtumia. Opettajan antama otsikko kuuluu ”Muistelmia kapina-ajalta”, ja aiheesta kirjoitti 340 koulun 427 oppilaasta, mikäli oletamme kaikkien kirjoitelmien tulleen tallennetuksi. Tätä artikkelia varten analysoitiin noin kolmannes (N noin 120) eli ensisijaisesti 14–19-vuotiaiden koululaisten tekstejä.⁵ Otantaperuste oli se, että käytetty kansainvälinen vertailuaineisto käsitteli tämän ikäryhmän kokemuksia.

Koululaisen kokemus vai valkoinen versio?

Kouluaineet ovat lähdeteksteinä erityinen ryhmänsä, joiden tulkinnassa on otettava huomioon niitä lukeneen auktoriteetin vaikutus. Vaikka kyseessä ovat henkilökohtaiset muistot, tekstejä ei voi luokitella henkilökohtaiseksi kerronnaksi tai kokemuskerronnaksi. Kirjoittajat eivät saaneet vapaasti poimia asioita, joita he halusivat käsitellä, eikä heitä kannustettu tulkitsemaan kokemustaan. Ohjeistus asetti heidät sodan silminnäkijöiksi, josta roolista heidän tuli todistaa pikemminkin näkemästään kuin kokemustaan.⁶ Jonkinlainen instruktio on epäilemättä edeltänyt kirjoittamista, ja viimeistään siinä yhteydessä oppilaat saivat käsityksen toivotusta puhetavasta. Koululaisten kertomusta on muokannut tietoisuus lukijasta ja tämän odotuksista. Millaista muistelemista opettaja odotti? Millaiseen sävyyn sodan osapuolista tuli puhua?

Opettajan esittämät kysymykset osoittavat, että tavoitteena oli nimenomaan tallentaa tietoja, sillä kysymykset koskivat ennen kaikkea havaintoja. Tiedonkeruun ja -tallennuksen tarkoitukseen viittaa sekin, että kirjoitelmat ovat ilmeisesti puhtaaksikirjoitettuja versioita, sillä ne ovat lähes virheettömiä ja vailla mitään korjausmerkintöjä. Tietoisesti tai tiedostamatta samalla myös valikoitiin ja järjestettiin muistia, sillä opettajan tunnettu aatteellinen suuntautuneisuus määritteli muistamisen ja kirjoittamisen tapaa.

Useimpien tyttöjen lähipiirissä oli kannatettu valkoisia, mutta tuskinpa kukaan koulutyttö olisi rohjennut tai pitänyt viisaana kertoa opettajalle päinvastaista kantaansa. Opettajan auktoriteetti ei siis rajoittunut vain siihen, että hän valitsi aiheet, joita tuli käsitellä. Opettajan aatteellisuus antoi tulkintakehikon, johon koulutyttöjen tuli sijoittaa kokemuksensa.⁷

Opettajan ja oppilaiden kesken ei todennäköisesti ollut mitään vastakkainasettelua, mitä tuli suhtautumisessa perustavaa laatua oleviin kysymyksiin sodan oikeutuksesta ja syyllisistä. Oppikoulunopettajat olivat valkoisen armeijan kannattajia kuten useimmat oppilaiden perheistäänkin. Aikuiset olivat samalla puolella, ja heiltä lapset omaksuivat omat puolen valintansa. Oppikoulua aloittelevalla 11-vuotiaalla ei ollut vielä edellytyksiä muodostaa omaa poliittista kantaansa. Hän adoptoi sen aikuisilta – todennäköisesti ainakin kirjoittaessaan kouluainetta sisällissodasta.

Opettajalle kirjoitettu ja toisen aikuisen oikolukema teksti joutui itesesensuurin kohteeksi eikä sensuurinkaan mahdollisuus ole poissuljettu. Aineet lienee pääosin kirjoitettu kotona, ja ainakin yksi teksti poikkeaa niin selvästi sekä käsiälaltaan että kieliasultaan muista saman ikäisten aineista, että on syytä epäillä sen laatijaksi jota kuta toista henkilöä – todennäköisesti jompaakumpaa vanhemmista tai vanhempaa sisarusta.⁸ Aikuinen kontrolloi nuoren kertomusta kokemuksistaan niin kotona kuin koulussa. Koetun kontrollin vuoksi aineiston käyttöön ja tulkintaan liittyy haasteita.

Aikuisauktoiteetti on väistämättä vaikuttanut tekstien sisältöön, mutta toisaalta niihin on myös kirjoitettu nuorten kirjoittajien autenttisia kokemuksia. Tässä suhteessa kyseessä on myös poikkeuksellisen antoisa lähdeaineisto, joka tarjoaa syntyajan kohtansa vuoksi harvinaisen näkymän lapsen ja nuoren historialliseen kokemukseen. Vaikka kevään tapahtumien ja niiden muisteluhetken välisenä aikana muistikuvat olivat jo muokkaantuneet, aineisto vie meidät poikkeuksellisen lähelle aikalaislapsen autenttista kokemusta.⁹ Luen tekstejä aikalaislasten ja -nuorten kertomuksina sisällissodan kokemuksesta ja näiden kokemusten varassa tehdyistä tulkinnoista.

Tampereen suomalaisen tyttökoulun III B-luokan oppilaat luokkakuvassa 1900-luvun alussa. Kuva: Museokeskus Vapriikin kuvakokoelmat.

Aineisto vaikuttaa yksipuoliselta, sillä kaikki kirjoittajat edustavat samaa sukupuolta ja heidän kasvuympäristönsä voidaan olettaa olleen yhteiskunnallisesti ja aatteellisesti melko samankaltaisia. Tytöt olivat useimmiten joko virkamies- tai yrittäjäperheistä, joskin joukossa oli taustaltaan työväenluokkaisia koulutyttöjä ehkä hieman enemmän kuin oppikouluissa yleensä. Ennen sisällissotaa kaikista oppikoulujen oppilaista oli ollut noin joka viides työväen, pikkutilallisten ja torppareiden lapsia. Kun syyslukukausi alkoi vuonna 1918, oli heidän määränsä laskenut. Tämä johtui siitä, että työläisperheiden lapsia oli hakenut oppikouluun aiempaa vähemmän, ja toisaalta entisiä oppilaita oli keskeyttänyt. Keskeyttämisen syyt olivat ilmeisesti sekä taloudellisia että aatteellisia. Monet perheet kärsivät sisällissodan jälkeisissä oloissa suurista toimeentulovaikeuksista, jolloin oppikoululaisen

kustantaminen oli sula mahdollisuus. Sisällissodan rintamajako oli myös herättänyt epäluottamusta ja epäluuloa oppikouluja ja niiden opettajia kohtaan, mikä oli vähentänyt kouluttautumista.¹⁰

Lähteiden näennäinen kapea-alaisuus – valkoisten perheiden tyttärien valkoisia kannattaville opettajille kirjoittamia kertomuksia – ei kuitenkaan ole kysymyksenasettelun kannalta ylittämätön ongelma. Lapsen peloilla, ilolla, ahdistuksella tai toivolla ei ole poliittista etumerkkiä. Sukupuolesta ja yhteiskuntaluokasta riippumatta lapsen ja nuoren hämmennys oli suuri, kun hänen aikuisauktoriteettiensa varaan rakentuva turvallinen yhteisönsä romahti.

Koulutyttöjen taustat eivät myöskään olleet identtisiä, vaan aineista on luettavissa eriasteista poliittista sitoutumista. Joukossa on aktiivisesti suojeluskunnassa toimineita perheitä, joiden miesväki oli lähtenyt tai ainakin pyrkinyt valkoisten joukkoihin ja joissa toimittiin myös piirityksen aikana mahdollisuuksien mukaan omien hyväksi. Oli perheitä, joissa ei vallinnut erityisen tiedostava ja poliittisesti latautunut ilmapiiri tai sellaisesta ei ollut ainakaan kertomuksessa viitteitä. Kirjoittajien ikähaitari tarjoaa tilaisuuden mielenkiintoiseen ristivalotukseen: nuorimmat kirjoittajat tulkitsevat tapahtumia hyvin eri tavoin kuin ylioppilas-kirjoituksiin valmistautuvat nuoret.¹¹

Koulutyttöjen me ja muut

Sisällissodassa jakoa ”meihin” ja ”muihin” ei tehdä kansalaisuuden tai valtiollisen rajojen mukaan, vaan kunkin henkilön nähtävissä tai tiedossa olevien ominaisuuksien ja sitoumusten perusteella. Kouluaineissa tuli kertoa sotatoimista ja niiden materiaalisista seurauksista, mutta sodan osapuolia – omia tai vihollisia – sen paremmin kuin muitakaan toimijoita ei tehtävänannossa nimetty. Sisällissota kuitenkin perustaa väkivaltansa jyrkälle vastakkainasettelulle. Keitä siis olivat henkilöt tai ryhmät, joista tytöt kertoivat? Kenet luettiin ”meihin”, myötätunnon ja ymmärtämyk-

sen kohteiksi, ketkä olivat ”muita”, vihollisia ja jäikö näiden ryhmien väliin joukko, jonka status oli epäselvä tai vakiintumaton?

Lähin viiteryhmä oli yleensä oma perhe. Viittaukset perheeseen olivat kuitenkin melko niukkoja, ja puuttuivat toisista kirjoitelmista kokonaan niin, ettei niistä käy edes ilmi, ketä perheeseen kuului. Tavallisimmin mainittiin miespuoliset jäsenet, jotka olivat joko poissa, koska olivat lähteneen valkoisten joukkoihin tai joita yritettiin suojella tai piilotella punaisten väenotoilta.¹² Joskus kertomus kulkee monikon ensimmäisessä persoonassa, ja vain kuvatausta tapahtumista on mahdollista päätellä, että kirjoittaja kertoo esimerkiksi sisarensa ja itsensä, ei koko perheen vaiheista.¹³ Perhe ja perheen tarjoama turva oli itsestään selvästi osa koulutyttöjen kokemusta niin, että siitä kerrottiin vasta, kun turva joutui esimerkiksi kotitarkastusten yhteydessä uhatuksi. Perheet jakoivat kaikkein säröttömimmin samat myötätunnon ja vihamielisyyden kohteet, ja useimmille omia olivat valkoiset, vihollisia punaiset.

Oppikoululaiset muodostivat sosiaalisesti ja kulttuurisesti oman, muusta nuorisosta erottuvan ryhmänsä¹⁴, joten koulutovereista suurin osa olisi epäilemättä kuulunut ”meihin”. Koulun päättymisen vuoksi yhteys useimpiin koulutovereihin kuitenkin katkesi. Kaupunkiin jääneet tytöt löysivät uuden, tärkeän kaltaistensa joukon toisista, sotasairaaloissa työskennelleistä tytöistä, joita yhdistivät mielenkiintoiset velvollisuudet: ”Me apulaistytöt toimitimme siellä sairaalassa kaikenlaisia pikkutehtäviä.”¹⁵ ”Apu-sisaret” muodostivat yhtenäisen ”meidän” joukon, joskin he saattoivat suhtautua eri tavoin potilaisiin.¹⁶

Monen tytön kotitaloudessa oli palvelusväkeä. He kuuluivat fyysisesti tyttöjen lähipiiriin, mutta samaan viiteryhmään kuuluviksi heitä ei luettu alemman sosiaalisen statuksensa ja työväenluokkaisen taustansa vuoksi. Kertomuksissa heistä ei koskaan käytetty nimiä, vaan heihin viitattiin heidän tehtäviään kuvaavilla nimikkeillä kuten palvelija, palvelustyttö tai miespalvelija.¹⁷ Mikäli palvelusväki ei selkeästi ottanut paikkaansa poliittisessa kahtiajaossa, heidän suhteensa isäntäväkeen säilyi yleensä ennallaan. He eivät kuuluneet ”meihin” mutta eivät vihollisiinkaan.

Tilanne muuttui, jos perheen palkollisten oletettiin tai tiedettiin olevan punaisten kannattajia. Koska säätyläisperhe ei mielellään luopunut palveluskunnastaan, vaikka se olisi tarkoittanut sodan rintamalinjan vetämistä kotitalouden sisälle, tilanteesta oli koetettava luovia liikaa vastakkainasettelua välttämällä. Helvin kotona toimittiin monin tavoin valkoisten hyväksi, mutta se pyrittiin tekemään niin, ettei punaisia kannattanut palvelija pääsisi siitä perille.¹⁸ Epäluotettavaksi epäiltyä ei kuitenkaan irtisanottu, kuten joissakin perheissä tehtiin: ”Palvelijat oli pantava pois sillä jos he jotakin kuuluivat, ilmoittivat ne heti punaisille.”¹⁹ Helvi kommentoi palveluskunnan poliittisen vakauden puutetta hivenen piikitellen: ”Palvelijan suhteen oli oltava varuillaan. Hän kun oli punainen, vaikka valkoisten tultua valkenikin.”²⁰

Toisinaan palvelijat jättivät oma-aloitteisesti perheen. Solveigin perheen palvelija lähti ”lahtareita” ja pommituksia pakoon valkoisten rintaman lähestyessä.²¹ Syynä ei ollut isäntäväen ja palvelijan välien kiristyminen, vaan erilainen näkemys siitä, mitä valkoisten joukkojen saapuminen tarkoittaisi työväestölle. Palvelija pelkäsi eikä uskonut isäntäväkensä haluun tai kykyyn taata hänen turvallisuuttaan. Tällainen epäusko selvästi ärystyi Solveigia, eikä hän osoittanut ymmärrystä turhana pitämälleen pelolle. Samassa taloudessa eläneillä oli siis tyystin erilaiset näkemykset niin sodasta kuin sen seurauksistakin. Koulutytöt eivät kuitenkaan kirjoittaneet erityisen jyrkästi tai aggressiivisesti oman perheen palveluskunnasta silloinkaan, kun he olivat avoimesti kannattaneet vastapuolta.

Heti sodan alettua oli ympäröivältä maaseudulta alkanut saapua turvaa hakevia ihmisiä Tampereelle. Rintaman lähestyessä piiritettyyn kaupunkiin alkoi tulla pakolaisia, kun ihmiset pakenivat pommitusten pahimmin runtelemista ja taistelun jalkoihin jääneistä kaupunginosista kohti keskustaa.²² Pakosalle joutuivat niin punaisten kuin valkoistenkin tukijat, mutta heidän mahdollisuutensa löytää jonkinlainen turva vaihtelivat. Valkoisilla perheillä saattoi olla kaksi asuntoa, kaupungin ”koulutalous” ja varsinainen koti maalla tai kaupunkikodin lisäksi ”kesäkoti” maaseudulla.²³ Perheiden verkostosta löytyi usein joku tuttava

Kuustelmia kapina-ajalta 1918.

Punaisen kapinan puhjettua maassamme, suljettiin kaikki ne laitokset, jotka eivät hyväksyneet punaista vallitusta. Näiden joukossa kaikki koulut. Tammikuuta kun tavannukaisesti menimme kouluun, ilmoitettiin, että koulu suljetaan määräämättömäksi ajaksi. Silloin maalaiset koettivat jos jollakin keinolla päästä kotihinsa. Kaduilla kuljeskeli punakaartilaisia punaisine lippuineen ja kivääril olalla. Joka paikassa kauppattiin kansan lehdien sakkosanomina, joissa kaikki tiedot olivat vääristettyjä. – Kovalla kiiroa alettiin perustaa päiväaloita. Tyttöyleisöihin tuli paaria. – Emme lähteneet heti maalle, sillä ei kukaan uskaltanut tulla Huhmalahdelta hakemaan. Sika tuntui kovin piteältä, kun ei mitään pikoista työtä ollut. Koetimme irrottaa paaria passit ja lähteä vaikka jätän matkalle, mutta ei massia annettu. Huhmalahden alussa päätimme lähteä kuitenkin passittia.

16-vuotias Saara kirjoittaa aineessaan kevään 1918 tapahtumista. Kansallisarkisto.

tai sukulainen, joka saattoi ottaa luokseen kotinsa menettäneet.²⁴ Vaikka kaikkia turvaa hakeneita kutsuttiin pakolaisiksi, sukulaiset ja tuttavat muodostivat tässä joukossa selkeästi oman, erityisen kategoriansa, sillä he kuuluivat ”meihin”. Näitä saman katon alle päätyneitä perhekuntia yhdistivät samanlaiset poliittiset sympatiat.

Ne, jotka eivät itse löytäneet turvapaikkaa, majoitettiin julkiisiin tiloihin kuten kirkkoihin. He olivat yleensä eri joukkoa kuin omat tuttavat tai sukulaiset. Verrattuna majoittumiseen tuttujen ihmisten kodissa oli toki ankeampaa viettä aikaa joukkomajoituksessa tuntemattomien kanssa. Sen olivat 14-vuotiaan Maisin mukaan todenneet myös perheen mies- ja naispalvelija, jotka ”eivät aikoneet mennä toiseksi yöksi Aleksanterinkirkon koville penkeille”, vaan palasivat perheen luo.²⁵

Koulutyöt tunsivat myötätuntoa taistelun jalkoihin jääneitä ihmisiä kohtaan siitä riippumatta, kumpaan osapuoleen pakolaisten arveltiin kuuluneen: ”Surkea oli nähdä, miten paljon tuli lapsia, vanhuksia, vaaria sekä mummuja, ja miten he saapuivat tänne outoon kaupunkiin tietämättä, jos edes saisivat seiniä suojakseen.”²⁶ Muutamat tytöt kertoivat auttaneensa pakolaisia viemällä heille ruokaa²⁷ tai auttamalla turvaan: ”Eräskin äiti tuli kolmen pienen lapsensa kanssa. Lapset olivat niin väsyneitä, että istahtivat erälle rapulle, eivätkä lähteneet liikkeelle, vaikka äiti kuinka olisi käskenyt. Siskoni ja minä näimme sen, otimme lapset syliimme ja kannoimme heidän Johanneksen kirkkoon, jossa oli muitakin pakolaisia.”²⁸

Pakolaisten hätä liikutti, mutta sellainen suhtautuminen tai siitä kertominen oli kuitenkin poikkeuksellista. Tavallisimmin kaupunkiin saapuneisiin pakolaisiin viitattiin toteavaan sävyyn.²⁹ He olivat pikemminkin sotaan liittyvä, rintaman ja taisteluiden lähestymisestä kertova ilmiö kuin avun tarpeessa olleita kanssaihmiä. Heidän joukossaan tiedettiin olleen punaisten kannattajia.³⁰ Nämä tuntemattomat pakolaiset olivat ”muita”, minkä lisäksi joukossa oli myös ihmisiä, joiden status suhteessa sodan rintamajakoon oli epäselvä.

Kun ihmisiä luokiteltiin ”muiksi” tai suoraan vihollisiksi, se tehtiin heidän julkisesti ilmaisemansa kannan mutta myös ulkoasun perusteella, sillä 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa yhteiskunnassa ihmisen sosiaalinen status oli usein pääteltävissä ulkoisen olemuksen perusteella. Pukeutumiskäytännöt olivat niin selkeät, että normista poikkeavalla vaateuksella voitiin jopa hämätä. Nuoret miehet pyrkivät linjojen läpi tytöiksi pukeutuneena tai käyttäen vastustajan pukukoodia. Maija kertoi suojeluskunnassa toimineen veljensä onnistuneen tulemaan kotiin ”reissusälliksi pukeutuneena”.³¹

Punakaartilaiset tai punaiset oli aihe, jota tuskin yhdessäkään aineessa jätettiin käsittelemättä. Heidät kuvattiin vähintään vieraiksi, ”muiksi” mutta usein nimenomaan vihollisiksi. Punaisilla tarkoitettiin toisinaan vain punakaartilaisia, toisinaan taas kaikkia punaisten kannattajia eikä aina käynyt ilmi, kummasta

ryhmästä oli kyse. Helppointa oli osoittaa punakaartilaiset, jotka erottuivat jo ulkoisten merkkien avulla: ”... punainen nauha hatussa, käsivarsissa ja vieläpä kiväärien piippujen suissa punaiset rusetit.”³² Varsin moni koulutyttö kertoi punakaartilaisista edellä kuvattuun, toteavaan sävyyn tai joskus jopa tuntien myötätuntoa mielestään kaartiin pakotettuja kohtaan. Varsin suurelle osalle punakaartilaiset edustivat kuitenkin perimmäistä pahaa. Siiri kuvasi heitä: ”Pistinmiehiä liikkui kuin peikkoja yökaudet vanhalla hautausmaalla. Ja aivan akkunan alitse lähtivät suuret kaartilaisjoukot kirkuen ja huutaen.”³³ Sotilaina punaiset poikesivat valkoisista, joihin tytöt tutustuivat Tampereen taistelujen päätteeksi. Punaisilta puuttui tyttöjen kertoman mukaan milloin kuri, milloin rohkeus tai tahto, he olivat meluisia ja kaikin tavoin epäsotilaallisia.³⁴

Punaisten sairaanhoitajat ja naiskaartilaiset olivat usein nuoria, lukiolaistyttyöjen ikätovereita. Ikä ja sukupuoli eivät kuitenkaan yhdistäneet heitä. Asetta kantava kaartilaisnainen herätti mielenkiintoa, vaikutti jännittävältä ja jopa kiehtovalta hahmolta, mutta oli kuitenkin vihollinen. Punakaartin sairaanhoitajiin koulutyötö suhtautuivat tavattoman epäluuloisesti ja suorastaan ylenkatsoen. Vaikka moni heistä oli itsekin työskennellyt sairaaloissa ja osallistunut myös haavoittuneiden punaisten hoitoon, he eivät osoittaneet minkäänlaista ymmärrystä tai arvostusta vastapuolella toimineita sairaanhoitajia kohtaan. Pikemminkin kyseessä oli halveksittava vihollisen kanssa veljeily.³⁵

Kaupungissa asui rintarinnan niin valkoisten kuin punaisten kannattajia – tai vähintäänkin myötäilijöitä, jotka yhtä kaikki joutuivat etsimään suojaa sodan yltyessä ympärillä. Ilmeistä on, että niin punaiset kuin valkoisetkin perheet karttelivat, mikäli mahdollista, toisiaan ja päätymistä keskenään samoihin, ahtaisiin tiloihin, joiden puserruksessa rintamajako ”meihin” ja ”muihin” terävöityi. Rakelin mukaan talon yhteiseen suojaan kokoontuivat kaikki asukkaat paitsi kaksi punaista perhettä.³⁶ Aili muisteli: ”Henkeään pelkäävät ihmiset pakenivat talon alakerrassa sijaitsevaan pesutupaan. Pian kokoontui sinne noin 30 henkeä [...] Ahdas oli tila, ja huono ja kostea oli ilma. Mikä saattoi siellä

olon vielä sietämättömäksi oli, että melkein kaikki ihmiset olivat punaisia.”³⁷

Oman ikäisiään punaisia koulutyötöt eivät tunnu juurikaan panneen merkille, mikä voi johtua tehtävänannosta. Lapset ja nuoret nousevat kertomuksiin vain, kun heidän toimillaan on ollut merkitystä sisällissodan tapahtumien kannalta, kuten oli punakaartin naissotilailta ja sairaanhoitajilla. Muutama mielenkiintoinen poikkeus kuitenkin löytyy. Eine kertoi toimineensa lähettinä ja raporttien kuljettajana. ”Kerran tulin serkkuni kanssa tältä jokapäiväiseltä lähettimatkalta ja Rongankadulla syöksi meidän kimppuumme suuri joukko puolikasvuisia tyttöjä. Heillä oli kovat lumipallot kädessä. Kun pääsimme heidän lähelleen pahaa aavistamatta, heittivät he meitä niillä palloilla päin kasvoja, vetivät letistä ja tuuppivat hankeen. Samalla huusivat he yhteen ääneen: ’Porvarit ja lahtarit.’”³⁸ Tapahtumahetkellä serkkuset lienevät säikähtäneet tilannetta, jolle oli Einen kertoman mukaan kuitenkin jälkeinpäin naurettu. Poliittisesti aktiivisten, niin punaisten kuin valkoistenkin perheissä rajanveto tehtiin meidän ja muiden välillä armotta ja varmasti, eikä Einen kokemus välttämättä ollut aivan ainutkertainen. Sisällissota jakoi myös lapset rintamiin.

Sodan rintamajako oli kiihkeästi ja vankasti perustettu jo vuodenvaihteessa 1917–1918³⁹, eikä ole yllätys, että koulutyttöjen maailma – sellaisena kuin se kuvailtiin opettajalle syksyllä 1918 – oli jaettu selkeästi meihin ja muihin, eikä heidän lähipiiriinsä kuulunut, palveluskuntaa lukuun ottamatta, punaisten tavoitteita ja motiiveja ymmärtäneitä henkilöitä kannattajista puhumatta-kaan.

Kahtia jaettu kärsimys

Naissoturi siinä lepää taiston tauottua ja tuolla hiukan ylempänä viruu pitkänään miehen ruumis, josta pää on lentänyt muutaman metrin päähän ja jonka ympärillä suuri verilammikko punaa kadun.⁴⁰

Tamperelaiset siviilit todistivat niin taisteluiden kuin niitä seuranneiden teloitustenkin aikana raakaa ja brutaalia väkivaltaa. Väkivallanteot tulivat lähelle, oman kodin portaille, pihalle ja kadulle niin, että niitä oli suorastaan mahdotonta välttää näkemästä. Tyttölukion oppilaista useampi kuin joka kolmas kertoi nähneensä ihmisen ammuttavan, ruumiita oli nähnyt joka toinen.⁴¹ Heidän kertomuksissaan olikin lukuisia, yksityiskohtaisia kuvauksia ihmisen tappamisesta ja ruumiista.

Sisällissodassa – kuten muissakin sodissa – väkivallan käyttö sai osapuolesta riippuen vastakkaisia tulkintoja. Se, mikä toisen mielestä oli uljas uhrautuminen yhteisen hyvän vuoksi, oli toisen mielestä raakalaismainen teko. Myös väkivallan seuraukset jaettiin viholliselle koituneeseen oikeutettuun tai ainakin väistämättömiin seurauksiin ja omien kohtaamiin julmiin kärsimyksiin. Kun lisäksi lasten ja nuorten kertomuksille on tyypillistä, että empatia kohdistuu pelkästään heidän omaan yhteisöönsä,⁴² on arvattavissa, kuinka koulutyöt arvioivat osapuolten tekoja ja niiden seurauksia.

Kun koti oli muuttunut osaksi taistelukenttää, oli mahdollista seurata tapahtumia kuin aitiopaikalta: ”Eräs toinen jääkäriluutnantti taas nähdessään kotini akkunasta etäällä 3 kaikessa rauhassa tepastelevaa punakaartilasta, työnsi kiväärinsä suoraan akkunan läpi, tähtäsi ja ampui – siihen paikkaan punaiset kaatuivat.”⁴³

Vaikka osa väkivallan silminnäkijöiksi joutuneista tytöistä sanoo kokemuksen olleen järkyttävä,⁴⁴ varsin tavallista kuitenkin on, että ihmisten ampumisesta kerrottiin toteavaan sävyyn ilman mitään tunteen ilmaisuja, milloin ei ollut kyse ”meihin” kuuluneesta. Valkoisten sotilaiden tai oman lähipiirin siviilin väkivaltaisesta kuolemasta tosin vain ani harvalla olikaan kokemusta, mutta sellaista kuvattiin hyvin järkyttäväksi: ”... siellä mun ikäiseni tytär oli vallan tulla hulluksi kun hänen isänsä punaiset murhasivat.”⁴⁵ Mitä tuli ”muiden” ampumiseen, se oli viimeistään syksyllä 1918 ymmärretty osaksi sotaa, vaikka aina ei ollut edes selvää, kenen tai kenet luoti tappoi. Koulutyöt olivat omaksuneet asenteen, jossa väkivallan käyttö oli alisteista sota-

toimille ja omalle voitolle. Tuntemattomien siviilien satunnaiset kuolemat joko harhaluodin tai tahallisen ampumisen seurauksena kuuluivat sotaan.⁴⁶ Sylvi kertoi esimerkin kuoleman sattumanvaraisuudesta: ”Olin itse näkemässä kun eräs vaimo kaatui kadulle. Hänellä oli kassi kädessä, piti menemän luultavasti leipää hakemaan.”⁴⁷

Tampereen valtausta seurasivat väkivaltaiset puhdistustoimet, joissa punaisia teloitettiin varsin summittaisesti.⁴⁸ Monen koulutytön maailmassa tappaminen oli siinä määrin tuomittava teko, että oli jotenkin selitettävä, miksi vangiksi otetun vihollisen ampuminen ei vaivannut: ”Yksi heistä ammuttiin heti tulipalon raunioille ja ihmeellistä vaikka tätä katsoi aivan vierestä, niin se ei tuntunut miltään pahalta. Olin saanut niin paljon kärsiä heidän puoleltaan, että se tukautti tunteet.”⁴⁹ Liiallinen väkivalta oli turruttanut mielen sekä lukinnut tunteet ja kyvyn osoittaa niitä.⁵⁰

Toisaalta viholliseen kohdistettua väkivaltaa tarkasteltiin hyvin käytännöllisestä näkökulmasta vailla minkäänlaista tarvetta myötätunnon puutteen selittämiseen. Aunelle vihollisen ampuminen oli edellytys oman piinallisen piileskelyn päättymiselle: ”Valkoiset saivat siitä talosta ison joukon vankeja, jotka kaikki ammuttiin. Nyt me olimme päässeet sieltä ahtaasta ja pimeästä kellarista päivän valoon.”⁵¹ Sota päättyi suureen katharsikseen, jossa paha ’hävitettiin’ tai ’puhdistettiin’ kaupungista kuten Sylvi kertoi: ”Pian oli koko kaupunki puhdistettu punaisista [...] pian tämän jälkeen valkoiset puhdistivat koko maan.”⁵²

Emme voi kuitenkaan olla varmoja siitä, etteikö ihmisen ampuminen olisi tapahtumahetkellä herättänyt kauhua ja vastenmielisyyttä useammassakin kouluikäisessä työssä. Osa heistä kuvasi tunteitaan, osa ihmetteli niiden puutetta, osa jätti kokonaan kertomatta oletettavasti siksikin, ettei niistä kysyty.

Kun taistelu Tampereesta päättyi, jäljellä oli vain tuhoa, raunioita ja ruumiita: ”Matkalla näki kymmenittäin kuolleita sekä ihmisiä että eläimiä. Raunioitten kohdalla oli myös palaneita ihmisiä ja eläimiä. Yhden palaneen hevosen sisälmykset oli koirat repineet ja syöneet, se oli kauhea näky. Yksi palanut ihminen oli vielä kädet ristissä, ikään kuin hän viimeiseksi tuskissaan olisi

Nuoret tytöt eivät välttyneet ruumiidenkaan näkemiseltä. Kuva Tampereen vilkkaalta kauppakadulta, jossa on ruumis. Paikalla on runsaasti ohikulkijoita, joista osa on pysähtynyt kuolleen viereen. Kuva: Kansan Arkisto.

rukoillut.⁵³ Kaduilla lojuneet kuolleet olivat useimmiten joko punakaartilaisia tai taisteleviin osapuoliin kuulumattomia vainajia, sillä valkoisten kuolleet korjattiin nopeasti pois.⁵⁴

Kuolema näytti olleen rajapyykki, joka muutti koululaisten tapaa luokitella ihmisiä. Syynä saattoivat olla kuoleman lopullisuus ja peruuttamattomuus, taistelujen päättymisestä johtunut suunnaton helpotus ja osalle myös vihollisen aiheuttaman uhkan poistuminen. Kuolleista kerrottiin pikemminkin säälien kuin tuomiten eikä heitä kutsuttu enää halventavilla tai pilkal-

lisiksi tarkoitetuilla nimillä, vaan he olivat vain kuolleita tai kaa-tuneita.⁵⁵ Näky oli liian kammottava, ja se sai ainakin Annan pohtimaan sodan vastakkainasettelun seurauksia: ”Hämeenka-dun varrella oli palanut useita suuria korttelia ja erään talonrau-nion edessä näin hiiltyneen ruumiin. Niin hirveitä jälkiä se sota jätti jälkeensä.”⁵⁶ Viimeinen lause päätti aineen.

Tampereen taistelut oli mahdollista kirjoittaa kokonaan kou-lun näkemystä vastaavaksi, punaisten hirmuvallan johtuneeksi kärsimysnarratiiviksi siitäkin huolimatta, ettei punaisten valta-kausi ollut ollut valkoisten kannattajille erityisen väkivaltainen tai vaarallinen jakso ja että lopulta kaupunkilaisten oli hakeuduttava turvaan valkoisten pommitukselta ja molempien osapuolten tuli-tukselta.⁵⁷ Tällainen teksti pursuilee yltiöpatrioottisia ilmauksia ja noudattaa valkoisen hegemoniakertomuksen roolijakoa, joka mahdollistaa myös kaupunkisodan jalkoihin jääneen kotitalon kaikki vauriot toisen osapuolen aikaansaannoksiksi: ”Muuta vahinkoa emme kärsineet, kun mitä punaisten kuulat saivat aikaan.”⁵⁸

Maailma valkoisen ja punaisen tuolla puolella

Tyttökoululaiset kirjoittivat kuitenkin kokemuksistaan myös tavalla, jossa jako punaisiin ja valkoisiin ei ollut kertomuksen keskeinen juonne. Näistä kertomuksista puuttui ideologinen innostus, ja tapahtumien kulkua kuvattiin ottamatta voimak-kaasti kantaan osapuolten syyllisyyteen. Sen sijaan ne saattoivat kertoa ihmisiä kohtaan yli sisällissodan rajalinjojen tunnetusta ja osoitusta myötätunnosta.

Aineistossa on muutama kirjoittaja, joka kyllä nimesi osapuo-let vakiintunein termein, mutta ei liittänyt käsitteeseen ”punai-set” mitään valkoisen osapuolen propagandassaan käyttämiä määritteitä. Näissä kertomuksissa punaisilla oli kasvot ja paikka lähiyhteisössä, he olivat ruokajonossa tavattuja vaimoja tai roh-keita palvelustyttöjä.⁵⁹

Tuntemattomia pakolaisia turvaan auttaneet 13- ja 17-vuotiaat sisarukset kuuluivat tähän kertojien ryhmään. Vaikka on syytä olettaa heidän pastori-isänsä lukeutuneen valkoisten tukijoihin, ei heistä kumpikaan identifioi itseään ensisijaisesti sodan toiseksi osapuoleksi. Tämän ansiosta heidän tulkintansa sodasta rakentuu toisin kuin hegemoniakertomukseksi muodostuneeseen valkoisen tulkintaan sovitettuihin muisteluihin. Silloin koulutyttöjen maailman ulottui – vaikka hetkellisestikin – kahtia jaetun valkoisen ja punaisen maailman tuolle puolelle.

Tampereen koulurakennuksia muutettiin sotasairaaloiksi, joihin monet koulutyöt pestautuivat. Koulutyöt olivat olleet tavattoman innostuneita sairaalatyöstä, ja he muistelivat jälkepäin kiitollisena mahdollisuuttaan osallistua siihen.⁶⁰ Tavallista puuhaa olivat aputyöt kuten sidetarpeiden valmistaminen, lakanoiden ompelu tai siivoaminen, mutta toisinaan tytöt saivat osallistua myös potilastyöhön, jakaa ruokaa potilaille ja syöttää vaikeimmin haavoittuneita.⁶¹ Sodan alussa lähes kaikki potilaat olivat punaisia, mutta tällä seikalla ei ollut ainakaan Helville merkitystä: ”Varovasti otin vaatteet yltä, pesin haavat ja sidoin ne puhtailla siteillä. Toiset olivat niin heikkoja, etteivät itse jaksaneet edes syödä, heitä koetin auttaa ja hoitaa niin hyvin kuin taisin.”⁶²

Sotatapahtumia kuvatessaan Helvi käytti punaisista puhuesaan lainausmerkkejä: ”punaset”, sairaalassa ollessaan he olivat potilaita. Hän tuntui lähtökohtaisesti ajattelevan, että sodassa molemmat osapuolet toimivat joko kyseenalaisesti tai samalla tavoin todetessaan huhuja kuuluneen ”kummaltakin puolelta rintamaa”. Hän kuvasi punaisten valmistautumista taisteluun Tampereesta seikkaperäisesti ja asiallisesti, ja arvioi lopputulosta näin: ”Paljon tuotti tämä sota vahinkoa ensinnäkin kaupungille itselle.[...] Myöskin sai moni yksityinen kärsiä suuria vahinkoja.” Helvi kertoo sisarensa (perheen) tulleen ”putipuhtaaksi ryöstyksi” ja siskon joutuneen pakenemaan pienten lastensa kanssa kertomatta kuitenkaan, kuka sisaren oli ryöstänyt.⁶³ Helvi ei käytä käsitteitä, jotka viittaisivat syyllisiin tai syyttömiin, sortajiin tai pelastajiin, meihin tai muihin. Vaikka sota oli aiheuttanut surua

hänen lähipiirissään, hän ei jäsennä maailmaansa ensisijaisesti kahdeksi vihollisleiriksi.

On myös mahdollista, että Punainen Ristin puolueettomuuden periaate, jonka mukaan kaikkia sodassa haavoittuneita hoidettiin, oli ohjannut Helvin tapaa kertoa sairaalatyöstä. Moni muikin sairaalassa työskennellyt nimitti hoidettavia potilaiksi tai haavoittuneiksi sen sijaan, että olisi kutsutut heitä punaisiksi ja valkoisiksi.⁶⁴ Mutta kyse ei ole pelkästään korrektiudesta tai epäpoliittisen järjestön ja sen tehtävissä toimineiden aikuisten antamasta mallista. Suhteessa vihollisen auttamiseen oli selkeästi kaksi erilaista kertomisen tapaa. Oli kertojia, joiden mielestä arvokkainta oli ollut saada työskennellä sairaiden ja haavoittuneiden hyväksi, vaikka he olisivat olleet punaisiakin.⁶⁵ Työ tarjosi paitsi henkilökohtaista iloa ja tyydytystä myös tilaisuuden asettua hetkeksi kahtia jaetun todellisuuden ulottumattomiin.

Mutta oli myös Eevan kaltaisia kertojia, joille sairaalatyö punaisten hyväksi ei ollut ollut mieluisaa: ”Suurin osa niistä [sidetarpeista. MJ] tuli punaisten hyödyksi, joka seikka ei meitä oikein miellyttänyt.”⁶⁶ Eeva oli kuitenkin jatkanut työskentelyä toisin kuin ne tytöt, jotka lopettivat kokonaan vastenmielisiksi kokemansa tehtävät ja palasivat vapaaehtoisiksi vasta sitten, kun tiesivät saavansa hoitaa valkoisia potilaita.⁶⁷ Silloin työ maittoi, muisteli Mirjami: ”Se työ oli minusta niin hauskaa, kun sai uhrata heille jotakin.”⁶⁸ Tämä versio asettui näistä kahdesta kerronnan tavasta luontevammin osaksi muodostumassa ollutta, politisoitunutta muistamisen tapaa, joka ylläpiti ideologisia jännitteitä ja vahvisti sodan traumaattisuutta.

Tästä huolimatta osa nuorista apusisarista halusi kertoa auttaneensa sodan molempia osapuolia. Näille kertomuksille on tyyppillistä, että sen sijaan, että ne olisivat päättyneet valkoisten voiton herättämään riemuun tai pelkästään siihen, niissä iloittiin rauhan paluusta ja toivottiin sen kestävän: ”Toivon, etten tällaista paukkinnaa enää näkisi.”⁶⁹

On mahdollista, että useampikin koululainen oli kokenut ja ymmärtänyt sodan ensisijaisesti traagisena tapahtumana, vaikka ei sitä aineeseensa tohtinut kirjoittaakaan. Tarttumalla näihin tul-

kintoihin koulu olisi voinut avartaa sodan muistamisen ahdasta tapaa ja tarjota oppilaille tilaisuuden puhua omista kokemuksistaan sisällissodan valkoisen muiston pönkittämisen sijasta.

Armoton koulu

Oi jospa [maallemme] koittaisi onnellisempi tulevaisuus, jospa ei koskaan enää veljessota syttyisi.⁷⁰

Tamperelaiset lapset ja nuoret joutivat kahteen kertaan käymään armottoman koulun. Ensimmäinen niistä oli jääminen keväällä 1918 sisällissodan taistelun jalkoihin, väkivallan silminnäkijäksi ja potentiaaliseksi uhriksi. Toinen alkoi syksyllä 1918, kun he palasivat pulpetteihinsa ja alkoivat opiskella koulun vaihtoehdotonta versiota edelliseen kevään tapahtumista.

Sota ei ollut ollut koulutyöille vain aikuisten puheista välittyvä uhka tai murheellinen mutta etäinen huoli vaan konkreettinen ja pelottava kokemus. Taisteluiden keskellä olleille kävi selväksi, että sota saattoi tappaa kenet tahansa, eikä edes todellista turvaa ollut missään: ”... kuului korvia vihlova räjähdys. Ilmassa lenteli raudan, kiven ja puun kappaleita. Kaikki hyökkäsivät [kellarista MJ] ulos. Kun hetken perästä menimme katsomaan, oli 1 tyttö kuollut, 3 haavoittunut. Kuollut jätettiin paikoilleen, mutta haavoittuneet veimme sairaalaan.”⁷¹

Aikuiset yrittivät suojata lapsia joutumasta harhalaukauksien, sirpaleiden ja pommitusten tappamaksi, eikä heitä ollut mitään mahdollisuuksia estää lapsia näkemästä väkivaltaa ja sen seurauksia. Vaikka Ester muisteli surmansa saanutta tyttöä asiallisesti ja jopa tunteettoman oloisesti, ikätoverin kuolema tuskin haipui mielestä jälkiä jättämättä. Tapahtumahetkellä se oli ollut konkreettinen muistutus omasta ja läheisten haavoittuvuudesta, mikä saattoi lietsoa suorastaan hallitsematonta pelkoa.⁷²

Sisällissotien vaikutuksia koskeneet tutkimukset osoittavat, että vaikka lapset ja nuoret eivät olisi henkilökohtaisesti kokeneet fyysisistä väkivaltaa tai raskaita menetyksiä, jo väkivallan silminnäkijäksi joutuminen on monelle heistä traumaattista. Väkivallan

to distaminen on rampauttava kokemus silloinkin, kun surmaaminen ylevöitetään retoriikalla ja ideologiasta kumpuavalla selittämällä, jossa omien kuolema on uhraus ja vihollisen kuolema välttämättömyys arvokkaan tavoitteen saavuttamiseksi.⁷³ Koulun versio sisällissodasta perustui tällaiselle sankarillisen vapautuksen ja itsensä uhraamisen retoriikalle. Sen piti oikeuttaa tyttöjen näkemä väkivalta korostamalla punaisten raakuutta ja valkoisten uhrauksia. Vastavuoroisesti koulutyöt käyttivät omia kokemuksiaan osoittaakseen aikuiselle lukijalle, kuinka lujasti ja lojaalisti he olivat kannattaneet valkoisia. Kertomukset sankaripojista lienevät toimineet esimerkkeinä ainakin osalle tytöistä, jotka kertoivat uhkarohkeista hankkeistaan valkoisten hyväksi.⁷⁴ Sankaruuteen liittyi kuitenkin vihollisen vihaaminen ja demonisoiminen.

Vankka ideologinen vakaumus auttaa selviytymään äärimmäisen traumaattisista kokemuksista, mutta sen kääntöpuolena ovat kuitenkin koston, vihan ja taistelun jatkuminen. Väkivallasta toipuminen puolestaan edellyttäisi johdonmukaista ja kollektiivisesti hyväksyttyä tai ainakin siedettyä kertomusta menneisyydestä.⁷⁵ Sellaista ei kouluopetus kuitenkaan tarjonnut, vaan osallistui politisoituneen ja jakautuneen, sovintoa ja eheytymistä vastustavan muistokulttuurin rakentamiseen.⁷⁶

Virallisen valkoisen kertomuksen hegemoninen asema käy käytetystä aineistosta hyvin esille. Opettajan laatimissa kysymyksissä ei ollut käytetty sisällissodan aikana käyttöön otettuja, latautuneita käsitteitä eivätkä kysymykset liittyneet arvoihin ja asenteisiin vaan pelkkiin havaintoihin. Ainoastaan kysymys koululaisten omasta panoksesta sivusi heidän kokemuksiaan. Opettajan kysymykset sinänsä eivät siis olettaneet vastaukseksi hegemoniakertomukseksi asettunutta, valkoisten versiota sodasta. Sellaisen useimmat koulutyöt kuitenkin kirjoittivat.

Koulun tarjoaman armottoman version rinnalla koulutyttöjen aineista on luettavissa vaihtoehtoinen sisällissodan muistamisen tapa, joka koulussa olisi voitu nostaa keskusteltavaksi. Tätä tapaa edustavat kertomukset, jotka puhuvat sodan rajalinjan ylittäneistä ymmärryksen osoituksista, myötätunnosta ja inhimillisyydestä. Tällaiset tarinat ovat merkittäviä erityisesti, kun otetaan

huomioon kirjoittamistilanteen ja -kontekstin luomat odotukset. Vaikka sisällissodan rajalinjat kerrottiin jyrkiksi ja ehdottomiksi, saattoi jako meihin ja muihin koulutyttöjen maailmassa yllättävästi joustaa. Vastapuoli tunnistettiin, mutta siitä huolimatta tähän voitiin suhtautua ilman vihamielisyyttä. Jakoa ei aina edes kirjoitettu sisällissodan merkittävimmäksi tuntomerkitseksi, vaan muistelu rakentui kaupunkilaisten ja kaupungin yhteisistä kokemuksista.

Tampereella olisi ollut luonteva tilaisuus rakentaa ymmärrystä ja siltaa osapuolten kesken keskittämällä kertomus siihen, mihin useimmat nuoret kertojatkin, kaupungin tavattomaan tuhoon ja kärsimykseen, joka oli kuitenkin tamperelaisen siviiliväestön yhteinen kokemus. Tästä selvinnyt siviiliväestö oli silloin kertomuksen uhri ja sankari, ja muistaminen kattoi kaikki kaupunkilaiset osapuoleen katsomatta.

Viitteet

- 1 Muistelmia C:1489 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, Vapaussodan arkisto (tästä lähtien VAPSA), Kansallisarkisto (tästä lähtien KA).
- 2 Koulu oli perustettu vuonna 1883. Tuolloin se oli kannatusyhdistyksen ylläpitämä yksityinen keskikoulu nimeltään Tampereen suomalainen tyttökoulu. Koulu laajeni ylioppilastutkintoon johtavaksi saadessaan jatkoloukat vuonna 1896. Nimi muuttui Tampereen tyttölukioksi vuonna 1916, ja kesällä 1918 siitä tuli valtion omistama Tampereen tyttölyseo, Tampereen tyttölyseo. 50-vuotismuistojulkaisu. 1883–1933, 1934, 5–14.
- 3 Junila 2011b, 296–299.
- 4 Junila 2018, 201; ks. esim. Carlton-Ford & Boop 2010, 75–96.
- 5 Kouluaineisiin viitataan anonymisti käyttämällä niistä tunnistetta 'Muistelmia' + numero sekä ilmoittamalla kirjoittajan ikä. Tekstissä käytetään tarvittaessa kirjoittajan etunimeä.
- 6 Junila 2011b, 296–308.
- 7 Junila 2011b, 298–299.
- 8 Ks. Muistelmia B:396. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 9 Junila 2011a, 144–170.
- 10 Kivialho 1921, 172–176; Kaarninen 2008, 154–156.
- 11 Junila 2011a, 144–170.
- 12 Junila 2018, 206–207.
- 13 Muistelmia B:149 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 14 Kaarninen 1995, 186.
- 15 Muistelmia B:85 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 16 Muistelmia B:85 17-vuotias; Muistelmia B:122 16-vuotias; Muistelmia B:209 16-vuotias; Muistelmia B:223 17-vuotias; Muistelmia B:240 17-vuotias; Muistelmia B:270 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 17 Muistelmia B:65 17-vuotias; Muistelmia B:242 18-vuotias; Muistelmia B:281 18-vuotias; Muistelmia B:414 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 18 Muistelmia C:1666 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.

- 19 Muistelmia B:258 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 20 Muistelmia C:1666 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 21 Muistelmia A:30 14-vuotias; Muistelmia B:130 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 22 Hoppu 2008, 56–57.
- 23 Muistelmia B:290 16-vuotias; Muistelmia C:1489 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 24 Muistelmia B:268 16-vuotias; Muistelmia B:281 18-vuotias; Muistelmia C:1441 15-vuotias; Muistelmia C:1451 15-vuotias; Muistelmia C:1461 18-vuotias; Muistelmia C:1471 15-vuotias; Muistelmia C:1484 13-vuotias; Muistelmia C: 1666 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 25 Muistelmia C:1444 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 26 Muistelmia C:1438 14-vuotias; Muistelmia C:1454 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 27 Muistelmia B:236 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 28 Muistelmia B:149 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 29 Muistelmia B:130 15-vuotias; Muistelmia B:182 16-vuotias; Muistelmia B:216 17-vuotias; Muistelmia B:223 17-vuotias; Muistelmia B:242 18-vuotias; Muistelmia B:265 16-vuotias; Muistelmia B:281 18-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 30 Malmi & Järvelä 2008, 40, 46–47, 168; Rajala & Haapanen 2012, 52.
- 31 Muistelmia B:258 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 32 Muistelmia B:85 17-vuotias; Muistelmia C:1480 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 33 Muistelmia A:8 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 34 Junila 2018, 208.
- 35 Junila 2018, 209; Muistelmia A:24 16-vuotias; Muistelmia B:176 16-vuotias; Muistelmia B:211 18-vuotias; Muistelmia B:424 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 36 Muistelmia A:20 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.

- 37 Muistelmia B:227 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 38 Muistelmia A:2 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 39 Siltala 2009, 374.
- 40 Muistelmia A:6 18-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 41 Junila 2018, 215; *Tampereen tyttöluokion kertomus lukuvuodelta 1917–1918*, 5–8.
- 42 Stargardt 2005, 13.
- 43 Muistelmia B:276 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 44 Muistelmia B:91 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 45 Muistelmia B:379 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 46 Junila 2011a; Muistelmia B:309 16-vuotias; Muistelmia B:351 15-vuotias; Muistelmia B:403 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 47 Muistelmia B:403 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 48 Ylikangas 1993, 471–475.
- 49 Muistelmia A:78 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 50 Junila 2018, 217.
- 51 Muistelmia B:141 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 52 Muistelmia B:69 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 53 Muistelmia B:430 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 54 Hoppu 2008, 160–161.
- 55 Muistelmia A:20 16-vuotias; Muistelmia A:150 13-vuotias; Muistelmia B:133 17-vuotias; Muistelmia B:182 16-vuotias; Muistelmia B:211 18-vuotias; Muistelmia B:213 18-vuotias; Muistelmia B:261 16-vuotias; Muistelmia B:318 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 56 Muistelmia B:91 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.

- 57 Junila 2018, 205–206, 214–215.
- 58 Muistelmia B:276 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 59 Junila 2011b, 305.
- 60 Junila 2018, 211.
- 61 Junila 2011a, 154–155.
- 62 Muistelmia A:134 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 63 Muistelmia A:134 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 64 Muistelmia A:2 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 65 Muistelmia C:1464 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 66 Muistelmia B:290 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 67 Muistelmia B:85 17-vuotias; Muistelmia B:270 16-vuotias; Muistelmia C:1451 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 68 Muistelmia B:240 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA; Sodan muistamisesta ja muistokulttuurista ks. esim. Roselius 2018, 257–258.
- 69 Muistelmia C:1484 13-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 70 Muistelmia A:16 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 71 Muistelmia B:136 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 72 Junila 2018, 216.
- 73 Friedman 2005, 112–113; Ispanovic-Radojkovic 2005, 171–180; Oweini 1998, 412–413.
- 74 Junila 2018, 213.
- 75 Ispanovic-Radojkovic 2005, 175.
- 76 Roselius 2018, 257–258.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Vapaussodan arkisto (VAPSA)

Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta

Kirjallisuus

Carlton-Ford, Steve & Boop, Danielle (2010): Civil War and Life Changes. *International Sociology* 25 (1), 75–96.

Friedman, Matthew J. (2005): Post-War Communities Overcoming Traumas and Losses. Teoksessa Matthew J. Friedman & Anica Mikus-Kos (toim.), *Promoting the Psychosocial Well Being of Children Following War and Terrorism*. IOS Press, Amsterdam, 113–120.

Hoppu, Tuomas (2008): Tampere – sodan katkerin taistelu. Teoksessa Tuomas Hoppu et al. (toim.), *Tampere 1918*. Tampereen museoiden julkaisuja 100. Vapriikki, Tampere, 96–161.

Ispanovic-Radojkovic, Veronika (2005): Growing Up in Communities Affected by War. Teoksessa Matthew J. Friedman & Anica Mikus-Kos (toim.), *Promoting the Psychosocial Well Being of Children Following War and Terrorism*. IOS Press, Amsterdam, 171–180.

Junila, Marianne (2011a): Mitä teit keväällä 1918? Tamperelaiset koulutyöt kirjottavat sisällissodasta. Teoksessa Ilona Kempainen, Kirsti Salmi-Niklander & Saara Tuomaala (toim.), *Kirjoitettu nuoruus. Aikalaistulkintoja 1900-luvun alkupuolen nuoruudesta*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 117. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki, 144–170.

Junila, Marianne (2011b): ”Veljesvihan liekit” – koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (3), 296–308.

Junila, Marianne (2018): Sota lasten silmin. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 201–219.

Kaarninen, Mervi (1995): *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Kaarninen, Mervi (2008): *Punaorvot 1918*. Minerva, Helsinki.

Kivialho, K. (1921): Maamme oppikoulujen kehityksestä sota- ja kapinavuosina. *Valvoja* 41 (4), 172–176.

Malmi, Timo & Järvelä, Ari (2008): *Tampere tullessa 1918*. Atena, Jyväskylä.

- Oweini, Ahmad A. (1998): How Students Coped with the War. *The Journal of Higher Education* 69 (4), 406–423.
- Rajala, Pertti & Haapanen, Helmi (2012): *Helmi Haapasen sisällissota*. TSL, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2018): Valkoinen rintama. Vapaussodan muiston vaalijat. Teoksessa Tuomas Töpö & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudemus, Helsinki, 257–281.
- Siltala, Juha (2009): *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki.
- Stargardt, Nicholas (2005): *Witnesses of War. Children's Lives Under the Nazis*. Jonathan Cape, Lontoo.
- Tampereen tyttölukion kertomus lukuvuodelta 1917–1918* (1918), Tampere 1918.
- Tampereen tyttölyseo. 50-vuotis muistojulkaisu. 1883–1933* (1934). Tampere.
- Ylikangas, Heikki (1993): *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY, Helsinki.

